

Бикова В. Г.,
здобувач кафедри фінансів
Дніпропетровського національного університету,
старший викладач кафедри економіки
і управління підприємством економічного факультету
Дніпропетровського національного університету

ПЛАНУВАННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО ЗНАЧЕННЯ

У сучасних умовах планування фінансово-економічного потенціалу підприємства являє собою загальноекономічний чинник раціонального формування і споживання ресурсів та ефективного функціонування виробничої системи. Розробка принципових підходів до системи планування фінансово-економічного потенціалу підприємств загальнодержавного значення є особливо актуальною саме зараз, коли більшість таких підприємств, що трансформували систему господарювання, опинилася у важких умовах внаслідок невміння використовувати власні фінансово-економічні можливості на фоні жорсткої обмеженості залучення фінансових ресурсів із зовнішніх джерел, оскільки прибуток таких підприємств є здебільшого прямою запорукою добробуту держави (або у вигляді прибутку у формі прямого вилучення чи дивідендів, або опосередковано шляхом випуску продукції чи виконання робіт стратегічного значення).

Проблеми управління і, відповідно, планування фінансово-економічного потенціалу підприємств як складової цього процесу знайшли своє відображення у наукових розробках як зарубіжних, так і вітчизняних економістів. Проте більшість з проведених досліджень була спрямована на загальні проблеми управління потенціалом підприємств як первинних ланок суспільного виробництва, значна кількість публікацій стосується стратегічного потенціалу. Прикладний аспект досліджень, викладений у роботах окремих авторів, враховує галузеві особливості, притаманні найбільш розповсюдженим галузям промисловості, однак залишаються поза увагою специфічні умови функціонування підприємств загальнодержавного значення. Тому розробка теоретико-методичних зasad формування системи планування фінансово-економічного потенціалу підприємств загальнодержавного значення потребує наукового забезпечення процесу реалізації її елементів.

Проведені дослідження науково-законодавчих засад класифікації підприємств дозволяють зробити висновок, що жодна класифікація не містить терміну “підприємство загальнодержавного значення”. Тобто класифікаційної ознаки “значущості” діяльності підприємства для різних рівнів економічної системи не існує. Проте практика господарювання свідчить про протилежне, адже в Україні такі підприємства функціонують. Крім того, існування зазначених підприємств юридично відображене і в урядових постановах, зокрема в Постанові Кабінету Міністрів України “Про затвердження переліку об’єктів, що фінансуються за рахунок державних централізованих капітальних вкладень у 2002 році” від 25.12.2002 № 2029, а також у Постанові Кабінету Міністрів України “Про затвердження переліку підпри-

емств, які мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави” від 23.12.2004 № 1734, де наведено перелік підприємств, які мають стратегічне значення. Проте визначення термінів “підприємство загальнодержавного значення” і “підприємство стратегічного значення” та виділення їхніх ознак не наведено. Крім того, слід зазначити, що з плином часу дані переліки можуть бути змінені за поданням міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, але немає чітко визначених критеріїв, за якими підприємство може бути включено (або виключено) із зазначених переліків.

У цілому економічна система з позиції управління поділяється на чотири рівні: держава, регіон, галузь та підприємство, перші три з яких являють собою рівень значущості підприємств з позиції забезпечення безпеки відповідного рівня економічної системи. Це означає, що можна виділити три види підприємств за рівнем значущості: підприємства загальнодержавного, регіонального та галузевого значення.

При цьому необхідно зазначити, що не всі підприємства можуть розподілятися таким чином, а лише ті з них, які через свою діяльність безпосередньо впливають на рівень військової, екологічної, інформаційної, соціальної, енергетичної, економічної, фінансової та інших видів безпеки відповідно держави, регіону, галузі. Обов’язковою, але не достатньою умовою можливості віднесення підприємства до певного рівня значення є їхня підпорядкованість міністерствам і відомствам, яка визначається за кодом СПОДУ державної реєстрації.

Зазначений поділ підприємств, на наш погляд, є доцільним з позиції здійснення ефективного управління їх діяльністю, оскільки розробка і прийняття управлінських рішень у межах підприємств як економічних систем повинні враховувати специфіку їх функціонування з огляду надання позитивного вектору впливові на національну, регіональну та галузеву безпеку. Крім того, доцільним є синтетичний поділ підприємств, які можуть мати статус “значущих” за матричним принципом, а саме “підприємства загальнодержавного значення в певній галузі”, “підприємства регіонального значення в певній галузі”.

Розглядаючи функціонування підприємств з позиції їх класифікації за формою власності, можна стверджувати, що підприємства загальнодержавного значення являють собою певний синтез казенних підприємств та підприємств недержавного сектору економіки.

Згідно з чинним законодавством казенним підприємствам притаманні такі особливості, як провадження виробничої або іншої діяльності, яка відповідно до законодавства може здійснюватись тільки державним підприємством; або переважне споживання продукції підприємства (більш як 50 %) державою; або приналежність до суб’єктів природних монополій. З погляду на те, що продукція (роботи, послуги) підприємств загальнодержавного значення є стратегічно важливою на державному рівні, стосовно діяльності цих підприємств діє система держзамовлення, крім того, більшість програм фінансується буферно через відомчі органи різних рівнів, зазначені підприємства можуть бути віднесені до казенних. Переважне фінансування цих

підприємств за рахунок бюджетних коштів дає можливість класифікувати їх як державні. Проте їхня організаційно-правова форма не дозволяє цього здійснити, оскільки такі підприємства були свого часу акціоновані з належністю 100 % акцій державі, крім того, прибуток цих підприємств підлягає розподілу згідно з порядком розподілу прибутку господарських товариств, а не переходить у розпорядження держави. Таким чином, зважаючи на юридичні норми, що діють в Україні, виникає можливість виокремити підприємства загальнодержавного значення в окрему класифікаційну одиницю.

Специфіка функціонування підприємств загальнодержавного значення обумовлює нетрадиційність підходів щодо управління їх фінансово-господарською діяльністю, і відповідно, їх фінансово-економічним потенціалом.

Процесу управління, як відомо, притаманні п'ять основних функцій: планування, організація, координація, мотивація і контроль. В економічній літературі¹ стверджується, що кожну функцію управління можна представити, з одного боку, як процес, а з іншого – як результат, і якщо спроба ідентифікувати їх була досить вдалою, то, у свою чергу, кожен із них окремо буде містити принцип, процес і результат. Дане твердження набуло розвитку і було запропоновано, зокрема, ідею логічних квадратів як способу порівняння і систематизації концепцій управління (рис. 1), згідно з якою принцип дослідження полегшує процес прогнозування, що знаходить своє відображення у кінцевому результаті (під яким розуміється координація); прогнозування базується на принципі відповідності та є складовою частиною організаційного процесу; планування основано на принципі порядку, входить у процес разом з управлінням і завершується контролем².

Як видно з рис. 1, саме планування є первинним етапом процесу управління, а тому прийняття зважених і обґрутованих рішень у плануванні є запорукою подальшого ефективного управління діяльністю підприємства.

Слід відзначити, що діяльність підприємств загальнодержавного значення підлягає обов'язковому фінансовому плануванню, яке умовно можна охарактеризувати як кошторисне, тобто планування діяльності підприємств загальнодержавного значення базується на засадах кошторисного фінансування. Це пояснюється тим, що для зазначених підприємств фінансовий потенціал є фактором впливу на економічний потенціал, у результаті чого статичні ресурси підприємства (трудові, інтелектуальні, матеріальні), під впливом рушійної сили фінансів трансформуються у кінцевий результат діяльності підприємства. При цьому планування діяльності підприємств загальнодержавного значення здійснюється з урахуванням обмеженності фінансових ресурсів, оскільки дані підприємства, як правило, фінансуються буферно через відповідні відомчі органи і, здебільшого, не мають можливості додаткового залучення фінансових ресурсів за допомогою операцій на фінансовому ринку.

¹ Mooney J. D., Reiley A. C. Onward Industry. – N.Y.: Harper&Row, 1931.

² Urwick L. F. Elements of Administration. – L.: Harper, 1944.

Фінансова політика та економічне регулювання

Рис. 1. Логічний квадрат і принципи адміністрування

Джерело: Urwick L. F. Elements of Administration. – L.: Hargre, 1944.

Це означає, що проблема управління фінансово-економічним потенціалом підприємств загальнодержавного значення у функціональному контексті виникає вже на стадії фінансового (а як наслідок, і економічного) планування. Змістовне пояснення цієї проблеми полягає в адміністративному підході до цього питання, а саме у принципі “щоб отримати певну величину, необхідно вимагати на декілька порядків більше”. Такий підхід породжує низку негативних наслідків. По-перше, “надлишкова максимізація”, покладена в основу фінансового планування діяльності підприємств загальнодержавного значення, призводить до перекручування планових економічних показників, в результаті чого унеможливлюється ефективне управління трудовими ресурсами і матеріальними потоками. По-друге, використання вказаного підходу при фінансовому плануванні діяльності

підприємств загальнодержавного значення означає необґрунтованість прийнятих зобов'язань, що, у свою чергу, може спричинити втрату довіри до даних підприємств з боку споживачів їх продукції (послуг), а відтак, і недочільності їх існування. По-третє, невідповідність фінансового планування діяльності підприємств загальнодержавного значення реальним умовам призводить і до негативних наслідків на макроекономічному рівні, які проявляються, з одного боку, у недоодержанні державою доходів до державного бюджету у вигляді податкових надходжень або прямого вилучення прибутку, а з другого, – у послабленні стратегічних позицій країни на міжнародній арені.

З метою усунення цих негативних наслідків в управлінні фінансово-економічним потенціалом підприємств загальнодержавного значення необхідним є застосування принципово нового підходу до фінансового планування діяльності даних підприємств на основі системної ув'язки планових і фактичних показників їх діяльності з урахуванням впливу зовнішнього середовища.

Місце фінансового планування на даних підприємствах у контексті управління їх фінансово-економічним потенціалом, з урахуванням його змістової взаємодії та навколошнього середовища, представлено на рис. 2, на якому відображені зовнішні впливи на процес фінансового планування діяльності підприємств загальнодержавного значення, і, відповідно, на їх потенціал, у результаті ефективного використання якого останній трансформується в кінцеві результати діяльності, що прямо чи опосередковано позначаються на стані навколошнього середовища.

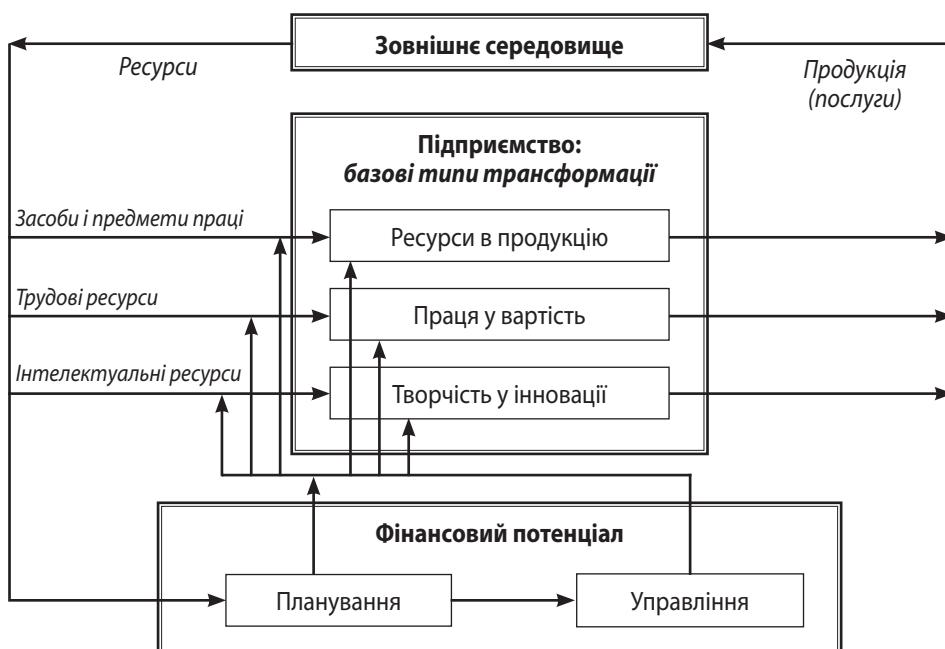

Рис. 2. Концептуальна модель управління фінансово-економічним потенціалом підприємств загальнодержавного значення

Фінансовий потенціал підприємств загальнодержавного значення підбуває під прямим впливом зовнішнього середовища, зокрема виділених обсягів державного фінансування, що необхідно враховувати на етапі фінансового планування їх діяльності, від достовірності якого, у свою чергу, залежить якість управління не лише фінансовою, але й господарською діяльністю зазначених підприємств. Зміна фінансового потенціалу на етапі управління ним спричиняє відповідні зміни ресурсної складової економічного потенціалу, що позначається на рівні забезпеченості підприємств загальнодержавного значення матеріальними, техніко-технологічними, трудовими та інтелектуальними ресурсами.

Виробнича складова економічного потенціалу, у свою чергу, залежить як від зміни ресурсної складової, так і опосередковано від зміни фінансового потенціалу. Зокрема, достовірно заплановані обсяги фінансування діяльності підприємств загальнодержавного значення з урахуванням дотримання їх у часовому контексті дають змогу своєчасно в необхідних обсягах залучати ресурси для виробництва продукції та безперебійно здійснювати виробничий процес, результати якого впливають на рівень надходжень до державного бюджету від економічної діяльності держави.

Таким чином, окреслений підхід надає можливість шляхом маніпулювання фінансовим потенціалом впливати через трансформаційні процеси на ресурсну складову економічного потенціалу і в синтезі з зазначеними змінами варіювати виробничим потенціалом підприємства для досягнення запланованих цілей розвитку як на мікро-, так і на макрорівні.

Життєздатність цього підходу підтверджується проведеними дослідженнями, які доводять, що між темпами зміни результатів діяльності та фінансово-економічного потенціалу підприємств загальнодержавного значення існує щільний зв'язок (рис. 3).

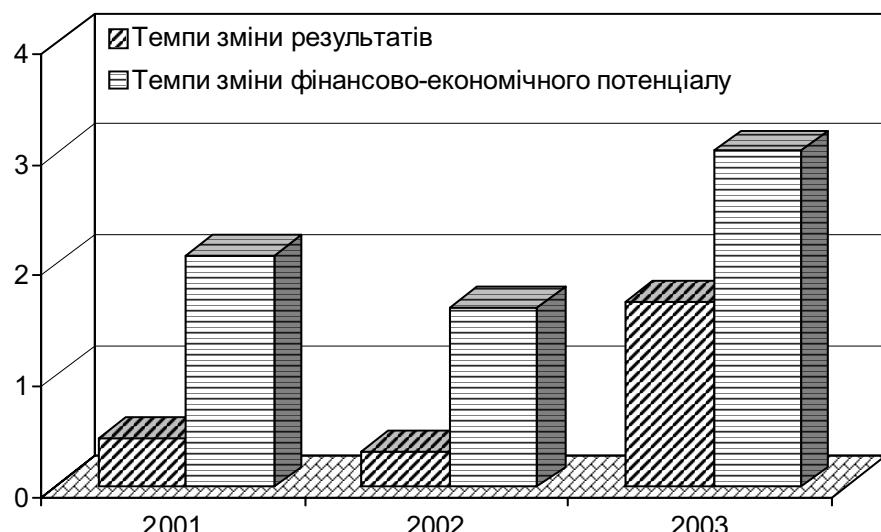

Рис. 3. Зіставлення темпів зміни результатів діяльності і фінансово-економічного потенціалу ДКБ “Південе”

Розрахунковий коефіцієнт кореляції між ланцюговими індексами результатів діяльності ДКБ “Південне” та його фінансово-економічного потенціалу становив 0,992713, тобто зі зміщенням фінансово-економічного потенціалу підприємства спостерігається й поліпшення результативності його діяльності, і навпаки.

Розрахункове значення коефіцієнта кореляції є досить високим, що дозволяє припустити невипадковість виявлених закономірностей. А це означає, що при розробці заходів, спрямованих на підвищення ефективності діяльності досліджуваних підприємств, слід приділяти належну увагу заходам ефективного використання їх фінансового-економічного потенціалу.

Такий самий зв’язок існує і між темпами зміни фінансово-економічного потенціалу і обсягів зовнішнього (бюджетного) фінансування діяльності підприємства (рис. 4).

При цьому як темпи зміни обсягів виділеного бюджетного фінансування (враховуючи специфіку ДКБ “Південне” і відомчу підпорядкованість НКАУ) розраховано показники за кодом програмної класифікації 638 (по 2001 р.), 6381040 (2002–2003 рр.).

Таким чином, як видно з рис. 4, між темпами зміни фінансово-економічного потенціалу ДКБ “Південне” та темпами зміни обсягів фінансування, що виділяються на програми за участі цього підприємства, існує щільний взаємозв’язок, що підтверджується розрахунковим коефіцієнтом кореляції, який дорівнює 0,905454.

Враховуючи одержані закономірності, можна дійти висновку, що вплив зовнішнього середовища на рівень фінансово-економічного потенціалу підприємства загальнодержавного значення, як і на зміну результатів його діяльності, здійснюється саме шляхом варіювання виділених обсягів фінансових ресурсів для задоволення фінансових потреб конкретного підприємства.

**Рис. 4. Зіставлення темпів зміни фінансово-економічного потенціалу
ДКБ “Південне” та обсягів бюджетного фінансування НКАУ**

Разом з тим слід зазначити, що зміна обсягів зовнішнього (бюджетного) фінансування не спричиняє пропорційної зміни усіх одиничних показників фінансово-економічного потенціалу підприємств загальнодержавного значення, оскільки за своїм економічним змістом вони можуть мати як варіативний, так і перманентний характер. Так, за результатами кореляційного аналізу було виявлено, що для ДКБ “Південне” найщільніший зв’язок між зміною фінансово-економічного потенціалу, обсягу бюджетного фінансування та зміною одиничних показників зазначеного потенціалу притаманний таким одиничним показникам: валовий прибуток; чистий дохід від реалізації продукції; величина активів (капіталу); величина вартості необоротних активів, оборотних активів, запасів, коштів та поточних фінансових інвестицій; величина зобов’язань, матеріальні витрати; витрати на оплату праці; витрати на виробництво; інші операційні витрати; адміністративні витрати; сукупні витрати; первісні показники руху основних фондів.

Враховуючи виявлені залежності, планування зміни одиничних показників, щільність зв’язку зміни яких зі зміною обсягів бюджетного фінансування є істотною (тобто розрахунковий коефіцієнт кореляції перевищує 0,5 за абсолютною величиною) та функціональною (розрахунковий коефіцієнт кореляції перевищує 0,9 за абсолютною величиною), доцільно здійснювати на основі врахування темпів зміни обсягів бюджетних асигнувань. При цьому співвідношення зміни одиничних показників зі зміною обсягів бюджетного фінансування описується рівнянням (1):

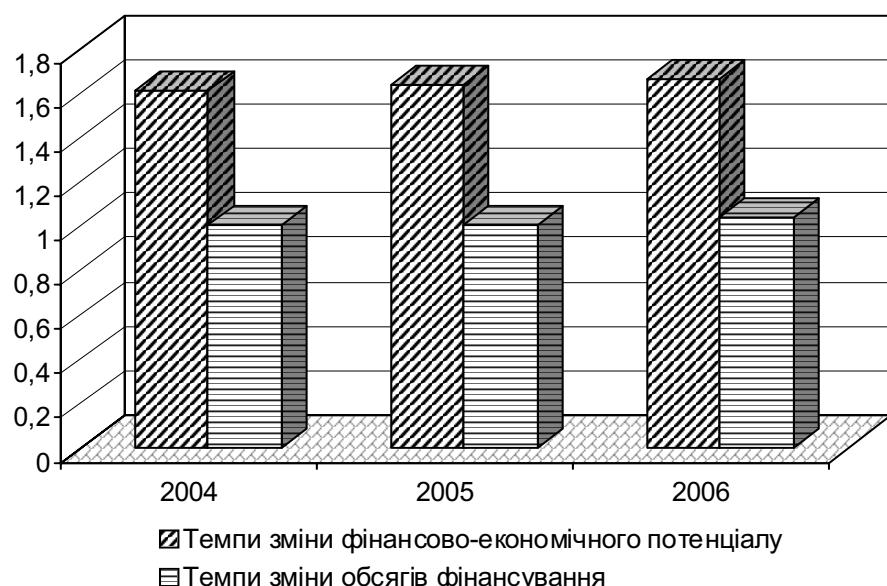
$$Y = -2,917734216X + 5,823, \quad (1)$$

де Y – ланцюговий індекс зміни одиничного показника фінансово-економічного потенціалу, зв’язок якого зі зміною обсягу бюджетних асигнувань є істотним (функціональним); X – ланцюговий індекс зміни обсягів бюджетного фінансування.

Інші показники (розрахунковий коефіцієнт кореляції зміни яких зі зміною фінансово-економічного потенціалу та обсягів бюджетного фінансування є меншим за 0,5) за такого підходу вважаються константами, або за наявності вільних власних фінансових ресурсів можуть бути збільшені з урахуванням дотримання обмежень щодо ресурсного забезпечення функціонування підприємства.

Порівнюючи прогнозні значення індексу фінансово-економічного потенціалу ДКБ “Південне” та індексів обсягу бюджетного фінансування (рис. 5), можна дійти висновку про наявність функціонального зв’язку між ними (розрахунковий коефіцієнт кореляції становить 0,905346), що підтверджує високу вірогідність прогнозних розрахунків.

Крім того, на сьогодні момент не існує чітких уніфікованих рекомендацій щодо планування діяльності підприємств загальнодержавного значення. Методичне забезпечення розробки п’ятирічних і поточних планів, що діяло в умовах планової економіки (наприклад, галузеві і міжгалузеві “Методичні рекомендації з розробки техпромфінплану виробничого об’єднання, підприємства”), застаріло і не застосовується, а нове – поки що не розроблено. Окремі підприємства створюють бізнес-плани, але методика їхнього

**Рис. 5. Зіставлення прогнозних темпів зміни фінансово-економічного потенціалу
ДКБ “Південне” та обсягів бюджетного фінансування НКАУ**

складання не відпрацьована. На нашу думку, для планування фінансово-господарської діяльності підприємств загальнодержавного значення потрібні інші методичні підходи, що можуть бути засновані на досвіді розробки як техпромфінплану, так і бізнес-плану. Для цього варто розробити нові методичні вказівки для планування поточної діяльності й розвитку підприємств загальнодержавного значення в нових умовах господарювання, де значна увага має бути приділена питанням фінансової діяльності. Зокрема, як варіант можна запропонувати розробку системи планових прогнозів, складовими якої є: бюджети виробництва, продажу, прямих витрат на матеріали, витрат на енергоресурси; стан основних фондів і витрат на створення нових й оновлення існуючих; праця, прогноз по фонду зарплати; зведеній бюджет витрат; фінансовий прогноз (прибуток і рентабельність, фінансові потоки, фінансовий стан підприємства). При цьому остання складова є основним результиручим розділом системи планових прогнозів, який, на наш погляд, необхідно надати основне значення.

План-прогноз являє собою перелік таблиць і пояснень, що охоплює всі напрямки виробничої, господарської і фінансової діяльності підприємства. У пояснювальній записці відбуваються основні напрямки діяльності підприємства щодо підвищення ефективності виробництва і результати, які планується досягти в прогнозованому періоді.

У розділі “Зведені показники” зіставляються конкретні техніко-економічні і фінансові показники з отриманими результатами в попередньому періоді: обсяг продажу та товарної продукції в діючих і порівнянних цінах, продуктивність праці, чистий прибуток, рентабельність продукції, вартість основних фондів, фондівідача, обсяг капітальних вкладень, чисельність персо-

налу, фонд заробітної плати, середньомісячна зарплата одного працюючого, оборотність оборотних коштів, рентабельність продажу та капіталу, окупність власного капіталу тощо.

У розділі “Бюджет виробництва” наводяться дані в натуральному і вартісному вираженні за номенклатурою продукції, що випускається. Тут відображаються показники основної номенклатури, іншої продукції та темпів росту обсягу виробництва.

Розділ “Бюджет продажу” містить пропозиції щодо реалізації продукції на внутрішньому ринку і на експорт.

У наступних трьох розділах виконується розрахунок потреби в матеріальних ресурсах, придбаних на внутрішньому і зовнішньому ринках для основного та незавершеного виробництва, ремонтно-експлуатаційних витрат; паливно-енергетичних ресурсах за основними показниками (потреба електроенергії, газу, пари, води, стиснутого повітря, теплоенергії); наводяться завдання зі скорочення витрат зведеного бюджету (за видами витрат у розрізі підрозділів у натуральному і вартісному вираженні); перелік заходів, розроблених з метою скорочення цих витрат, а також результатів, отриманих від упровадження зазначених заходів (економія поточних витрат за їх видами, зниження трудомісткості, відносне вивільнення чисельності).

У розділі “Стан основних фондів і витрат на створення нових і відновлення існуючих” наводиться інформація про результати інвентаризації активної частини основних фондів (машини й устаткування, транспортні засоби, інше устаткування); про стан основних фондів підприємства (виробничі фонди, невиробничі фонди, використання виробничих потужностей, капітальні витрати, введення основних фондів, середньорічна вартість), подаються пропозиції щодо відновлення основних фондів за рахунок капітального ремонту існуючого і придбання нового обладнання.

Завданням розділу “Праця, прогноз по фонду зарплати і робота з персоналом” є визначення необхідної чисельності персоналу в цілому по підприємству і за видами виробничо-господарської діяльності; структури чисельності і середньої зарплати робітників, керівників, фахівців і службовців; якісної характеристики складу працюючих (виробничі й допоміжні робітники, керівники, фахівці, службовці, непромислова група, пенсіонери, склад працюючих за рівнем освіти і віку); а також плану з підвищення кваліфікації усіх категорій персоналу.

У розділі “Охорона навколошнього середовища” наводяться дані про стан навколошнього середовища, про проведення природозахисних заходів з визначенням термінів і витрат на виконання.

Розділ “Зведеній бюджет витрат” розроблено з урахуванням вимог Національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку України. При його розробці застосований метод бюджетування. Тут наводяться звітні й планові дані бюджету витрат на виробництво за видами витрат; а також бюджетів загальновиробничих витрат, транспортно-заготівельних витрат, адміністративних витрат, витрат на збут, витрат іншої операційної діяльності на утримання об'єктів соціальної сфери, виплату матеріальної допомоги і соціальних пільг, інших операційних витрат, доходів і витрат від участі в капіталі, фінансовій діяльності. У цей розділ також включено дані стосовно

собівартості товарної продукції за калькуляційними статтями; амортизаційним відрахуванням на повне відновлення основних фондів у розрізі виробничих і невиробничих фондів.

У розділі “Характеристика цінних паперів” надається інформація про загальний стан ринку цінних паперів, указується корпоративна вартість акцій (капіталізація), динаміка змін вартості й показників привабливості акцій.

У розділі “Податки” приводиться прогноз податку на прибуток і ПДВ по статтях, а також зведені дані по інших видах податків і зборів (за землю і воду, із власників транспортних засобів, комунальний тощо).

Завданням розділу “Фінансовий прогноз” є складання схеми балансу грошових потоків за доходами і витратами, визначення загальної суми необхідних інвестицій і джерел їхнього покриття, визначається кінцевий результат діяльності підприємства – чистий прибуток, отриманий у планованому (прогнозованому) періоді. Тут також визначаються заходи щодо скорочення кредиторської і дебіторської заборгованості. Розробка фінансового прогнозу завершується характеристикою фінансового стану підприємства в планованому (прогнозованому) періоді за основними фінансовими показниками (оборотність оборотних коштів, рентабельність продажу, рентабельність капіталу, окупність власного капіталу). Розділ “Фінансовий прогноз” є основним результативним розділом плану-прогнозу і певною мірою відповідає застосованому сьогодні на практиці фінансовому плану підприємств загальнодержавного значення.

Пропоновані нами методичні підходи щодо розробки плану-прогнозу фінансово-економічної діяльності підприємств загальнодержавного значення є, на нашу думку, необхідними і доцільними при удосконаленні процесу планування діяльності означених підприємств.

Отже, з метою підвищення ефективності управління фінансово-економічним потенціалом підприємств загальнодержавного значення при ухваленні управлінських рішень необхідно враховувати фактори впливу зовнішнього середовища у розрізі функціональних складових процесу управління з підвищеною увагою резервам, що мають місце на більш ранніх етапах у хронологічному порядку означених складових (передусім – на етапі фінансового планування).

Для створення умов підвищення ефективності управління фінансово-економічним потенціалом підприємств загальнодержавного значення вже на етапі фінансового планування його діяльності шляхом урахування темпів зміни запланованих обсягів виділеного державного фінансування, що дозволить уникнути помилок, які спостерігаються при традиційному підході “надлишкової максимізації” фінансових планів підприємств загальнодержавного значення, доцільним є застосування розробленого концептуального підходу до управління фінансово-економічним потенціалом за значених підприємств. Цей підхід базується на дослідженнях кореляційного зв’язку між темпами зміни результатів діяльності підприємства, його фінансово-економічного потенціалу та обсягів зовнішнього (бюджетного) фінансування роботи підприємства, а також трансформації стандартного фінансового плану підприємства загальнодержавного значення у план-прогноз фінансово-економічної діяльності для використання при ухваленні управлінських рішень фінансового характеру.